

Българи и власи в малцинствената политика на България и Румъния

Димитър Гюдуров

След края на Първата световна война България поема международни задължения за защита правата на малцинствата, които залягат в членовете на Ньойския договор за мир и са поставени под гаранцията на Лигата на нациите. При изработването на международната система за малцинствата България и Румъния имат напълно противоположни позиции, конфронтиращи се една с друга. Това се дължи на техните проблеми и геополитически интереси в тази насока. Изцяло външни в българския случай, визираните проблеми и интереси са доминиращо вътрешни в румънския. Ключовите аргументи в румънската негативна реакция към договорите за малцинствата са обвързани с позицията, че в качеството си на независима и суверенна държава Румъния не може да приеме намесата на външни фактори в решаването на нейни вътрешни национални проблеми. Наред с това румънската делегация твърдо отказва да подпише специален ангажимент за защита на българското малцинство с мотива, че за разлика от Гърция и СХСК не получава след края на Голямата война нови територии от България.¹ Едва след ултиматум на Върховния съвет на Парижката мирна конференция за мир на 9 декември 1919 г. Румъния подписва специален договор за защита на малцинствата. За разлика от острата реакция на Букурещ срещу наложения ѝ от Великите сили договор за защита на малцинствата през същата година, българските управляващи приемат този ангажимент без възражения, защото от вътрешно политическа гледна точка те не влизат в противоречие с конституцията и вътрешното законодателство на страната, а от външнополитическа управляващите в София очакват предвидените малцинствени права да се приложат спрямо значителната

¹ Нягулов, Б. Малцинствените проблеми в Южна Добруджа пред Обществото на народите. – В: История на Добруджа. Т. 4, 1878-1944. Велико Търново, 2007. 510-512.

българска общност в пределите на румънската държава – Южна Добруджа. В унисон с развитието и целите на българския национален въпрос, а именно запазване на българското етническо присъствие в откъснатите от България земи според договора от Ньой сюр Сен. Присъствие, осигуряващо правото на претенции за ревизия на териториалните граници при настъпването на по-благоприятни международни геополитически условия. Позицията на София се противопоставя остро на румънските стратегически цели за защита на следвоенното териториално статукво. Реакцията на Букурещ срещу „специалния договор” се дължи на политическите амбиции на управляващия елит да изгради единна и стабилна национална държава, цел оказваща се трудно осъществима поради наличието на компактни маси малцинствено население. След края на Първата световна война в новите граници на Румъния се увеличава общата численост на националните малцинствени общности, която надхвърля 20% от цялото население на страната. Междувоеният период е времето през което числеността на българската общност на румънска територия е най-голяма. Българското население е най-компактно в Добруджа - 185 279 души, като в южните райони на областта те са мнозинство и представляват гранично на държавата майка население. Друга по-плътна и многобройна българска група се намира в Южна Бесарабия, а по малобройни и разпръснати общности от българи има в областите Банат, Мунтения, Молдова, Олтения и др. региони, от всичките тях първостепенно място в българо-румънския малцинствен въпрос заемат добруджанските българи. Малцинствените и иредентиските им искания пораждаат несигурност за румънската териториална цялост и опити за национално интегриране на инородните общности и предоставят възможност за България да запази ревизионистичните си претенции към Южна Добруджа.² Националното самосъзнание е най-добре изградено сред българите, населяващи областта, защото от 1879 до 1913 г. те са част от българската национална държава и нация. Това се оказва и ключовата пречка за стратегическите интереси на Румъния за разлика от населението в Северна Добруджа, което е подложено

² Пак там, 288.

на асимилационен натиск още след края на Руско-турската война от 1877-1878 г. и където процесите на претопяване са значително по-напреднали. Една от основните причини за успеха на денационализаторската политика на Букурещ спрямо българите е еднаквата религиозна принадлежност на българското малцинство с официалната държавна религия в Румъния, православното християнство, което улеснява асимилационните процеси.

Румънската малцинствена политика се основава на принципите на интегриращия национализъм, който в своето прилагане трябва да осигури доминиращото положение на румънците в географските райони на държавата. Характерна особеност на този подход е, че управляващите в Букурещ използват диференциран подход към отделните малцинства. Основната причина за това е тежестта на общностите във външно и вътрешнополитически план, числеността на румънския етнически елемент в обитаваните от малцинствата райони, политиката на заинтересованите страни, т.е. „държавите майки”, международните проявления по малцинствения въпрос в рамките на ООН. Българското малцинство представлява проблем за Румъния поради неговата компактност и липсата на румънско население в Южна Добруджа. Несигурността във владенето на областта се поражда от българския иредентизъм³, легалните малцинствени искания, подкрепяни от България и нейните териториални претенции на етнонационална основа към Южна Добруджа.⁴ Едновременно с подписването на Ньойския договор влиза в сила и конвенцията за доброволна размяна на население между България и Гърция, тя е наложена от Великобритания и Франция като средство за окончателното решаване на българския малцинствен въпрос на Балканите и е отворена за

³ Български иредентизъм е термин с който се обозначават нелегалните прояви и легални национално малцинствени искания на българите, подкрепяни от България, както и нейните териториални претенции на етническа основа към Южна Добруджа, Вардарска и Егейска Македония, Западните покрайнини и Западна Тракия. Иредентизъм се проявява от всички български общности от географските области влизащи по силата на Ньойския договор в границите на останалите балкански държави. Това се потвърждава от наличието на нелегални структури или националноосвободителните организации на българите – Вътрешна македонска революционна организация /ВМРО/, Вътрешната добруджанска революционна организация /ВДРО/, Вътрешно западнокраинска революционна организация /ВЗРО/ „Въртоп” и Вътрешно тракийска революционна организация /ВТРО/.

⁴ Нягулов, Б. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940)... 299.

присъединяване към всички останали балкански държави с изключение на СХСК. Силите-победителки във войната, предоставят правото на Румъния да се присъедини към конвенцията според чл. 16 в срок от една година, управляващите в Букурещ не се възползват от тази опция по различни причини,⁵ от една страна, ако се пристъпи към размяна на население с България на реципрочен принцип и при липсата на осезаемо румънско етническо присъствие в Южна Добруджа, това автоматично би означавало обезлюдяване на областта и сериозни икономически загуби. От друга, размяната на население противоречи на дългосрочните геополитически интереси на Румъния, които имат за цел да съхранят етническото присъствие на гранично разположената и компактна румъноезична общност в региона на река Тимок и Видинско (Сърбия и България) с оглед на бъдещото им териториално присъединяване при по-благоприятни външнополитически условия.⁶ България също не повдига въпроса за чл. 16 от конвенцията и предвидливо избягва неговото споменаване в двустранните преговори с Румъния по малцинствения въпрос.

Власите в България се превръщат в малцинствен проблем едва през междувоенния период.⁷ След 1920 г. според българската официална статистика те населяват 58 общини, от които в 35 доминират почти изцяло⁸. Проблемът в българо-румънските отношения за образователните институции на власите в България се обвързва с този за българските училища в Румъния. Политиката на българската държава спрямо общността е в пряка зависимост от конфликтните двустранни отношения, в първите следвоенни години въпросите за румънските образователни институции се повдигат спорадично от румънските дипломатически представители и са проекция на отправените български искания в полза на българите в Южна Добруджа. За времето от 1920 до 1923 г. управляващите правителства на БЗНС обещаваат откриването на румънски училища, но до конкретни действия не се достига. Въпреки задълженията, предвидени в чл. 53-55 от

⁵ ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 572, л. 30

⁶ Нягулов, Б. Проблемът за власите между двете световни войни (Политически фактори и аспекти). – В: Българска етнология, 1995. Извънреден брой. Власите в България. 64-65.

⁷ Пак там, 52

⁸ ЦДА, ф.177 К, оп. 7, а.е. 7, л. 8

договора, подписан в Ньой, българските отговорни фактори на принципа на взаимност отказват категорично всяка молба от страна на влашкото/(румънското) малцинство за създаване на частни малцинствени училища за неговите образователни нужди.⁹ Новите искания по въпроса от страна на общността отправени до МНП през 1925 и 1927 г. остават без отговор и от кабинетите на А. Цанков и А. Ляпчев, вследствие на румънския административен натиск упражняван върху българите в Южна Добруджа. Това се потвърждава от официалната среща на правителствено ниво през 1927 г., когато Атанас Буров в качеството си на министър на външните работи споделя пред румънския пълномощен министър в София българската позиция по училищния въпрос. Уверявайки го, че България въз основа на взаимност е готова да разреши създаването на частни румънски училища, ако общността разполага с нужните финансови ресурси да ги издържа. Относно предложението румънската дипломация преценява, че за Букурещ този развой към момента не е изгоден от вътрешнополитическа гледна точка, защото управляващите в София, позовавайки се на принципа на реципрочност, ще поискат да се открият частни български училища в много от селищата в Добруджа и Бесарабия.¹⁰ Румънският отказ е основната причина българските правителства да игнорират молбите на влашкото население относно създаването на малцинствени образователни институции и въвеждането на обучение на румънски език, чрез изпратените молби до българските управляващи, власите в страната са единствената малцинствена общност, която през 20-те години изразява желание за въвеждане и провеждане на обучение на малцинствен език (румънски) в рамките на българските народни училища, придържайки се към договорите или според поетите ангажименти на България за защита правата на малцинствата, залегнали в Ньойския договор.¹¹ След края на Първата световна война в

⁹ Njagulov, B. The Vlachs in Bulgaria and the Bulgarian-Romanian Relations between the two World Wars – In: Transborder Identities. The Romanian Speaking Population in Bulgaria, Ed. Stelu Șerban, Bucharest: Paideia, 2007, 136

¹⁰ Преговорите се проточват до есента на 1938 г., след което българската външна политика се ориентира към териториалното възвръщане на Южна Добруджа. – Кузманова, А. От Ньой до Крайова. Въпросът за Южна Добруджа в международните отношения 1919-1940 г. С., 1989. 154-169.

¹¹ ЦДА, ф.177 К, оп. 7, а.е. 7, л. 10

рамките на българската държава съществуват румънско училище, включващо няколкостепенно обучение - забавачка, начално, прогимназия и гимназия с румънска църква в София. Функционира и румънско начално училище и румънски параклис в Благоевград (Горна Джумая). Макар по своята роля тези училища да са близки до малцинствени образователни институции, по нормативните им документи и ЗНП те по скоро имат статут на чужди училища. Те се помещават в сгради, собственост на румънската държава, издържат се съответно от румънското правителство, което назначава и уволнява служителите към тях.¹² След откриването през 1924 г. на румънска прогимназия в столицата целият образователен румънски инструментариум е настанен в новопостроена сграда и започва да се нарича Румънски институт в София. В края на 1923 г. е осветена и румънската църква в града, благоевградското училище също се помещава в нова сграда, в която е открит и румънски параклис, заменил издигнатата през 1906 г. църква, изгоряла по време на Балканските войни.¹³ Статистическото преброяване на населението през 1926 г. посочва съществуването на 2 първоначални румънски училища с 8 учители и 148 ученици, и една румънска трикласна гимназия, обслужващи 69 080 румънци по народност в страната.

При повторното придобиване на Добруджа от Румъния броят на българските училища в областта намалява драстично вследствие на румънската образователна политика. Променя се и статутът им от държавни те се трансформират в частни. От съществуващите до 1913 г. 270 български училища в Южна Добруджа и 122 начални и 2 прогимназии в северния дял на областта. За разглеждания период се запазват като частни начално училище, две гимназии с прогимназии в Силистра и Добрич, начално училище и прогимназия в Балчик, Каварна и Констанца. Тяхната съдба остава несигурна до средата на 20-те години и поради това обучаващите се в

¹² Мирков, А. Училища на малцинствата в България и на българските малцинства в съседните държави (1919-1939). *История*, кн. 3, 2006. 31; Сачкова, Е. Общобразователните училища на малцинствата в България (1919-1944). – В: Годишник на Софийския университет. Факултет по педагогика. Т. 88, 1995. 199.

¹³ Нягулов, Б. Власите и гърците. – В: История на България, Т. 9. История на България 1918-1944 г. С., 2012. 575-577.

тях българчета непрекъснато намаляват. Освен по-горе изброените образователни средища в Румъния съществуват български училища в Букурещ, Галац и Браила.¹⁴ Другата причина за все по-малкото на брой ученици в българските училища е лошата материална база, липсата на квалифициран учителски персонал и непрекъснатите затруднения, които създават румънските административни власти при легализиране на дипломите. Училищата често са затваряни и подлагани на постепенна румънизация. След Закона за частното образование в Румъния от 22 декември 1925 г. независимо от ограниченията и трудно изпълнимите изисквания, залегнали в него, на българските училищни институции е регламентирана правната им основа за тяхното съществуване, те се намират под своеобразно двойно управление, тази специфична особеност се дължи на методиката им на управление и финансиране. Официално те се контролират от румънските административни органи и издържат от училищните настоятелства, но практически всичките български училища зависят от финансовите постъпления, отпускани от българската държава, която организира и методиката на обучение. Ръководството и тяхната издръжка се осъществява от Дирекция на вероизповеданията към МВРИ с посредничеството на царската легация в Букурещ.¹⁵ На 15 октомври министерството прикрепя към легацията отделение, което да контролира и управлява дейността на всички български училища и църкви в Румъния. Неуредиците по малцинствения въпрос в българо-румънските отношения и липсата на двустранно споразумение, регулиращо положението на българите в Румъния и съответно власите в България, налагат на

¹⁴ През между военния период българското образователно дело в Румъния се разделя на три етапа. Виж по-подробно Нягулов, Б. Малцинственото движение на добруджанските българи в Румъния. – В: История на Добруджа, т. 4, 1878-1944, Велико Търново: Фабер, 2007, 417-465; Пенаков, И. Образователното дело в Румъния и малцинствата. III. Българските училища в Румъния. – В: Просвета, IV, 1938, № 1, 10-28; Бешков, Л. Българските гимназии през периода на втората румънска окупация 1919-1940. – В: Един век класно училище в Добрич. С., 1972, 84-175; Люлюшев, М. Просветното законодателство на Румъния в Южна Добруджа от края на Първата световна война до края на Втората световна война. – В: Трудове на ВТУ “Кирил и Методий”, т. XII, кн. 3, 1974-1975, 226-266; Нягулов, Б. Висшият съвет на българите в Румъния. Векове, 1990, № 4, 30-33; Хинева, М. Българската просвета в Южна Добруджа. – В: 50 години от възвръщането на Южна Добруджа, Силистра, 1990, 230-264.

¹⁵ Нягулов, Б. Висшият съвет на българите в Румъния. Векове, 1990, № 4. 31-33.

управляващите в София отпускането на средства за подпомагане на българските училища в Добруджа да се извършва тайно от румънските власти. Нелегалното финансиране е една от основните и водещи дейности на МВРИ, легацията в Букурещ и училищните настоятелства. Огромният мащаб на тези действия не остава скрит от румънските административни органи, но въпреки направените разкрития не се стига до сериозно дипломатическо напрежение между двете държави.

Зависимостта на училищното дело в Добруджа от страна на българските правителства определя и статута на учителите в българските частни училища, те се назначават и уволняват от училищните директори, съгласувано с настоятелствата, кандидатите се обсъждат в българската легация и одобряват от МВРИ. Тази практика е в унисон с българския ЗНП от 1921 г., но в края на 20-те години започва да поражда и конфликти по въпроса за овладяване на изборните длъжности в българските образователни институции в Румъния. Изплащането и размерите на възнагражденията на българските учители се регламентира в ЗНП, според постановленията му българските учители, работещи в училища, находящи се извън граница, се изравняват по статут с колегите си в България. Допълнително чрез правителствено постановление от 1924 г. те се освобождават от всички удръжки с изключение на тези, постъпващи в пенсионния фонд. През разглеждания период лошата материална база и недостатъчният сграден фонд на българските училища в Добруджа налагат на българската общност чрез училищните настоятелства да изисква отпускането на допълнителни средства. Управляващите в София откликват на отправените молби и правителството на А. Ляпчев през 1926 г. започва да гарантира раздаването на допълнителни субсидии, които впоследствие са използвани за закупуване или наемане на сгради и помещения за образователните нужди на българите в Румъния. Наличните и малко на брой български училища се оказват недостатъчни да обхванат всички българчета в училищна възраст. Основната причина за това са закритите и румънизирани още след Букурещкия договор от 1913 г. български образователни институции в селата, а след повторното заемане на областта

румънската администрация прогонва и последните български учители. Новите реалности принуждават на 1 септември 1922 г. правителството на А. Стамболийски да ги освободи от заеманите длъжности и на практика до края на 20-те години български училища функционират единствено в две села на румънска територия. Това е причината основните малцинствени искания на населението, подкрепени от българската дипломация, да се обвържат с въвеждането на обучение по български език в румънските училища. Тези действия са подкрепени с международно правно становище, основаващо се на ангажимента на Румъния по договора за малцинствата от 1919 г., и приемането на румънския Закон за началното образование, които задължават румънската държава да въведе обучение в държавните училища на малцинствените езици. Въпреки това в унисон с румънските геополитически интереси, обвързани с Южна Добруджа, нито в края на разглеждания период, нито през 30-те години се достига до откриване на български частни училища в селата или въвеждане на обучение на български език в румънските просветни институции. Друг ключов момент от малцинствения проблем в българо-румънските отношения е църковният въпрос. След края на войната всички български църкви в Южна Добруджа са румънизирани, единствената българска църковна институция през междувоенния период е църквата в Констанца. Броят на българските свещеници е сведен до минимум и тяхната издръжка се финансира от България. Църковните проблеми на българите в Кадрилатера¹⁶ са неразделна част от малцинствения въпрос, но остават встрани от полезрението и на българската държава, и на местните български дейци. Това се потвърждава от общовалидната максима за всички християнски балкански държави, от които не прави изключение и България, една държава една православна църква. Румънската конституция от 27 март 1923 г. подчертава в първия си член, че румънското кралство е единна и неделима държава, с член 5 се

¹⁶ Четириъгълник-румънското название на Южна Добруджа покриващо нейната територия с геометричната фигура. Географското наименование Добруджа продължава да се използва преимуществено предимно за северната част на областта, докато южната част се нарича още и „Нова Добруджа“. Термина Кадрилатер се среща и в официалната институционална документация на България, най-често се употребява от царската легация в Букурещ, МВРЗ и МВРИ. Виж Нягулов, Б. Цит. съч.

постановява, че всички румънски граждани без разлика на раса, език или религия се ползват със свобода на съвестта, образованието и печата. Според чл. 7 различието във вярата или вероизповеданието, расата или езика не представляват пречка за наличието и упражняването на граждански и политически права.¹⁷ Всички румънски граждани без разлика са равни пред закона и с еднакви права и задължения (чл. 8), с член 28 се регламентира правото на събрания и сдружения за всички граждани на Румъния, а чл. 119 налага обща задължителна военна повинност. В новата румънска конституция няма в наличност клаузи, които да гарантират специални права за малцинствата, тоест не е предвидено да се създаде закон който да урежда положението им.¹⁸ Това решение се опира на основната политическа теза на управляващите в Букурещ, че Румъния през разглеждания период се намира в естествените си етнотериториални граници.

Една от основните легални прояви на българското малцинствено движение в Добруджа е включването на добруджанските българи в румънския парламент и опитът за създаване на българска малцинствена партия през 1926 г. След края на Първата световна война в Румъния започват процеси за партийното обособяване на малцинствените общности. Политически партии създават представители на унгарското, немското, еврейското и украинското малцинство.¹⁹ Наблюдава се и още един процес за присъединяване на някои малцинства или на част от тях, чрез свои представители към румънските политически партии. За това привличането на отделни личности от инородните общности в партиите на румънското мнозинство се явява начин за тяхното приобщаване в политическия живот на страната и по-лесното усвояване на населените с тях територии. Сред българското малцинство се поддържа становището, че от гледна точка на общността и в съгласие с държавните интереси е за предпочитане те да използват кадрите и структурите на румънските формации, за да устояват своите интереси. Подбудени от национални или личностни мотиви,

¹⁷ ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 506, л. 103

¹⁸ Църковен вестник, бр. 27 от 5 юли 1930

¹⁹ Нягулов, Б. Добруджанските българи в румънския парламент 1919-1940. – В: Studia Balcanica № 24. Изследвания в чест на професор Веселин Трайков. С., 2003, 250-254

представителите на българите в Добруджа навлизат в румънските партии.²⁰ При провеждането на парламентарни избори за периода от 1919 до 1928 г. от листите на румънските политически партии в парламента на Румъния са избрани девет българи за народни представители. Техните политически действия по време на мандата им, най-общо казано, обхващат акценти върху общите проблеми на българското малцинство в Кадрилатера. Усложнения, породени от злоупотребите на официалните румънски власти по време на избори, тежкото положение на населението и неправомерните действия на армия и жандармерия.²¹ Поради това, че българските депутати са част от румънските партии, техните действия се определят и от съответната политическа формация, но в целите и програмите на румънските партии по отношение на Добруджа не се наблюдават фундаментални разлики, защото те са обвързани с политиката за румънизация на областта. Следователно и постъпките на българските депутати не водят до положителни промени в статута на българското население.²²

В края на 1925 г. при посещение на българския министър председател Ал. Цанков в Букурещ представители на българите от областта му връчват мемоар, в който е включена програма за създаване на българска политическа организация, която по еволюционен път впоследствие да прекъсне връзките си с румънските партии, но опитът за създаване на българска малцинствена партия в Добруджа по време на изборите през следващата година завършва с неуспех. Основната причина за това е партийно политическото разделение сред общността, от което се възползват властимащите румънски формации, чиято цел си остава трайното икономическо и етническо интегриране на Южна Добруджа.²³

Действията на България и Румъния в международен план относно защита правата на българското и влашкото (румънското) малцинство коренно се различават. Българските правителства застъпват идеята, че

²⁰ Нягулов, Б. Опит за създаване на българска малцинствена партия в Добруджа през 1926 г. – В: Добруджа. кн. 9. С., 1992, 231-236

²¹ МВР архив, а.е. об. 4091, л. 4, 35, 38-39

²² Нягулов, Б. Опит за създаване на българска малцинствена партия....., 235-236; Същият. Добруджанските българи в румънския парламент 1919-1940..... С., 2003, 250-254.

²³ Пак там

гарантирането на правата на българите в съседните балкански държави в това число и в Румъния ще укрепи мира в България и на Балканите, ще намали икономическите и финансовите проблеми, породени от бежанците в страната, и ще поддържа жизнен българския национален въпрос. Основното българско искане е насочено към осигуряването на същите права за добруджанци, от които се ползва румънското население в България.²⁴ Точно на противоположната позиция е румънската политика, това се потвърждава от правителствените оценки на Букурещ според които още от 1923 г. малцинствените разпоредби в договора от 1919 г. са определени като вредни за румънския суверенитет и несъвместими с условията за спазване на мира.

Основните действия и средства на Букурещ, спрямо власите в България са обвързани с дипломатически постъпки пред български политически представители и засягат разпространението на румънска литература, вестници и финансирането на поддръжници във Видинско и региона на Тимок, отпускането на стипендии за ученици и студенти в Румъния и инспирирането на петиционна дейност относно малцинствените права на власите в Царството.²⁵ В същото време властимащите в Румъния не считат за нужно да се приемат точни правила за приложението на малцинствените клаузи от договора. Поради това през разглеждания период българската дипломация относно защитата правата на българското малцинство, залага сериозни очаквания към ОН. Още през 1922 г. се настоява специално пред генералния секретар на организацията да се включи в дневния ред тема за спазването на правата на българите в Добруджа. Българското желание остава без последствия и не предизвиква нужното внимание.²⁶ Петиционната практика относно статута на малцинствата засяга различно двете държави, през междувоенния период само две са одобрените за приемливи малцинствени петиции, отнасящи се до общностите в България. Едната от тях е по повод на румънското малцинство в страната, изпратените документи относно състоянието на

²⁴ МВР архив, а.е. об. 4091, л. 1

²⁵ Njagulov, B. *The Vlachs in Bulgaria...*, 141

²⁶ Хрисимова, О. *Пътят на една идея. За правата, правилата и малцинствата в Европейския югоизток между двете световни войни*. Варна, 2003, 233

българската общност в Румъния са 8, от тях 6 петиции визират положението им в Добруджа, но нито една от тях не е включена в дневния ред на Обществото на народите, нито пък някоя от държавите - членувачи в Съвета, повдига за разискване поставените в петициите въпроси.²⁷ Основната петиционна дейност относно добруджанските българи в Румъния се поддържа от неправителствени лица и организации в България, водеща роля има Българското дружество за мир и ОН (БДМОН). Посещението през май 1924 г. на Е. Колбан в София предоставя възможност на БДМОН да осъществи преки контакти с един от висшите представители на ОН, същевременно е изпратено в централата на организацията и подробно изложение, придружено с мемоар от добруджанската емиграция, в който се описват действията на румънската администрация, ограничаващи гражданските и политическите права на българите в Южна Добруджа. Общият документ е изпратен в Министерството на външните работи на Румъния, откъдето отхвърлят обвиненията по отношение на статута на религиозните и образователните институции на българите.

В отговор, от румънска страна се отправя критика относно закриването на румънските училища в България. Това налага на българския представител в Женева да се ангажира лично да информира водещите фактори в ОН за състоянието на румънската общност в границите на българската държава, но при условие че Румъния отговори официално и на останалите въпроси, засягащи българското малцинство. На следващата година БДМОН изпраща до ОН и Международния съюз на дружествата за ОН мемоар, който включва информация за румънизирането на църковните и просветните институции на българите в Добруджа и Закона за проверка на собствеността в „Нова Добруджа“ от 1924 г. Българското възражение е насочено срещу нарушаването от румънска страна на договора за малцинствата, но то е отхвърлено от служителите на Малцинствената секция към организацията с мотива, че законът от 1924 г. в Румъния обхваща всички жители на Добруджа без разлика от етническия им

²⁷ Нягулов, Б. Българските малцинствени проблеми пред Обществото на Народите. – В: История на България, Т. 9. История на България 1918-1944 г. С., 2012. 600-606.

произход. Според установената процедура представителите на малцинствата могат да подават петиции до ОН за нарушаване на правата, предвидени в договорите. Тези петиции имат единствено информационен характер и не могат да послужат за сезиране на Съвета на ОН, поради това нито една от петициите, изпратени по повод положението на българите в Румъния от страна на БДМОН и бежанския съюз „Добруджа”, не води до положителни резултати.²⁸ По-благоприятна възможност за поставяне на българския малцинствен въпрос в международен план се открива след създаването на Международния форум на малцинствата. Първата конференция на форума се провежда от 14 до 16 ноември 1925 г. в Женева, в нея не се допускат представители на национални групи във от миноритарните граници на държавата. Явилите се македонски делегати като български поданици не са допуснати да вземат участие. В първите три конгреса не присъстват пратеници на българските малцинствени общности извън границите на българската държава.

Основният въпрос, който е разгледан в Женева, е как да се създаде чрез една културна, религиозна и образователна автономия на малцинствата едно лоялно сътрудничество между тях и държавата приемник, в която се намират. Основната насока е подобряване положението на миноритарните общности и преуспяването на общата държава.²⁹ Съгласно програмата на конгреса единствените делегати от българските малцинствени общности извън границите на България, които могат да участват, са тези на добруджанските българи, защото те имат официално признат статут на малцинство в Румъния за разлика от българите в Гърция и СХСК. За първи път това става на IV конгрес през 1928 г., в чиито заседания участват делегати от Южна Добруджа. Поканата към представителите на българското малцинство е отправена от генералния секретар на конгреса Евалд Еменде. Дватама български делегати обръщат внимание на специалното румънско законодателство за „Нова” Добруджа, регламентиращо проверка за правото на собственост и задължителното отнемане в полза на румънската държава

²⁸ Нягулов, Б. Добруджанските българи и конгреса на европейските национални малцинства. – В: Сб. Добруджа, кн. 7, 1990, 88-90.

²⁹ ЦДА, ф. 176 К, оп. 5, а.е. 211, л. 135, 157

на 1/3 от мирийските земи в противоречие с румънската конституция. Благодарение на българските участници на форума е обърнато внимание върху законодателния акт от 1924 г., който отнема земи от местното население в Кадрилатера и ги прехвърля в специално създаден колонизационен фонд.³⁰ Оценките за представянето и участието на българските представители на конгреса са противоположни. Българският периодичен печат в Добруджа и вестникът на емиграцията в България изтъкват българското участие и неговата искрена и лоялна позиция, декларирана пред международния форум на малцинствата. Докато представителите на добруджанските българи в румънските партии проявяват въздържаност по отношение на проявата в Женева, тъй като тя negliжира тяхната стратегия за сътрудничество с румънските управляващи среди. Въпреки това делегати на българското малцинство от Кадрилатера са изпращани и на последвалите международни конгреси на малцинствата, като тяхното участие се ограничава в изнасянето на информация пред външния свят на проблемите, засягащи българите в Южна Добруджа. Тези периодични изяви допринасят за поддържането на малцинствения въпрос и предоставят пълна и достоверна информация за същината на румънската политика в областта.³¹

Трайна и постоянна продължава да бъде асимилационната политика на Румъния в Добруджа³² въпреки дипломатическите опити на България да търси сближение от съображение да осигури румънско посредничество по Македонския въпрос. Реално до сътрудничество с Букурещ не се достига, защото в румънски интерес е българският външномалцинствен въпрос да се поддържа открит, без да се достига до прецедент за нарушаване на следвоенното статукво. Причината е, че при евентуален български външнополитически успех в Македония и Западна Тракия, впоследствие София ще насочи усилията си към Южна Добруджа. За парирание на българските оплаквания по малцинствения въпрос от румънска страна се

³⁰ Нягулов, Б. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940)... 288; Същият. Добруджанските българи и конгреса ... 90.

³¹ Пак там, 88-90.

³² МВР архив, а.е. об. 6684, л. 170-172.

отправят контраобвинения в четническа и антирумънска дейност от страна на български неотговорни фактори в областта.

В общи линии през 20-те години се оформят рамките на румънската политика и интереси в преговорите с България по малцинствения въпрос. В Южна Добруджа започва да се прилага пропаганден, колонизаторски и аграрен инструментариум, който цели в съответствие с румънската теза за „възвръщане” на територия да рерумънизира областта.³³ Тезата за „възвръщане” на изконна територия не е характерна единствено за пропагандата на Букурещ, Гърция също налага за Западна Тракия в официалната дипломатическа кореспонденция термина „новоосвободени” земи. Разликата е, че Атина пристъпва към освобождаване от българския елемент в областта и настаняване на негово място на гръцко население - бежанци от Мала Азия, докато Румъния не разполага с нужния ресурс за бързо етническо усвояване на територията. Една от причините за това е, че от всички държави на Балканите, Румъния е поставена в най-сложните вътрешни етнонационални условия, поради наличието на мащабни малцинствени общности на унгарци, германци, българи и евреи, които допълнително комплицират румънската политика по въпроса. Независимо от непрекъснатите опитите на управляващите в Букурещ да заобикалят международните задължения за защита правата на малцинствата, усложнената вътрешномалцинствена обстановка принуждава румънската държава да провежда, като цяло по-толерантна малцинствена политика спрямо българите в сравнение с тази на Гърция и Турция.³⁴

На 9 май 1922 г. българското правителство одобрява, нота подготвена от царската легация в Букурещ относно приемането на румънския законопроект за „Нова” Добруджа, който засяга една многобройна категория българи - бежанци и емигранти от областта. В документа са изложени българските възражения по предвидения законопроект, като те се основават на постановленията от мирните договори, които гарантират правото на Румъния да задържи и ликвидира българските имоти на нейна

³³ Njagulovq B. La question de la Dobroudja dans le contexte de la politique étrangère de la Bulgarie 1926-1931. – *Bulgarian Historical Review*, 1990, № 1, 12-16.

³⁴ ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 506, л. 103

територия, но това трябва да се извърши при изплащането на тяхната реална пазарна стойност.³⁵ Българската държава настоява спрямо бежанците емигрантите да не се прилага чл. 177 от Ньойския договор, но отрицателната реакция на румънското правителство по казуса не позволява на българите да запазят имотите си. Румънското становище ограничава средствата за отстояване на българската позиция и на управляващите в София остава единствено възможността да отнесат въпроса пред ОН. Наред с отправянето на нотата сред властимащите в България се възприема и идеята, че въпреки отстъпките, направени в полза на румънските поданици при прилагането на Закона за отчуждаване на сгради и липсата на отстъпки от румънска страна, тепърва предстои прилагането на ЗТПС, по отношение на който българската администрация няма да се придържа към подобен подход. Правителството на Ал. Стамболийски е склонно да изплаща пълната и реална стойност на отчуждените селски имоти, принадлежащи на румънски поданици, но румънската неотстъпчивост изисква незабавни мерки.

В отговор на българската нота румънският Консултативен съвет към Министерството на външните работи официално заявява своята позиция по проблема с имотите. Румънското правителство е свободно, въз основа на чл. 177, алинея б и 9 от приложението към същия член от Ньойския договор да разпростира секвестъра или военните изключителни мерки върху всички български имоти, права и интереси, намиращи се в Румъния в момента на ратифициране на договора на 4 септември 1920 г.³⁶ Северната ни съседка внася яснота относно своята позиция, тя счита като подлежащи на ликвидирание всички български имоти до по-горе посочената дата. На българското правителство е известно, че постановленията на договора от Ньой са еднозначни и категорични и не оставят място за съмнение и разлика в тълкуването относно румънското право за секвестър на българските имоти. Тълкуване, обслужващо целите на румънската политика в Добруджа, огромна част от българската поземлена собственост да бъде поставена

³⁵ ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 572, л. 30-31

³⁶ Пак там, л. 68-69

безразборно под секвестър, поради това единственото средство за защита на българските интереси е да се действа в двустранен план за постигането на споразумение. Пред дипломатията на София се поставят два въпроса за разрешаване при пристъпването към преговори, първо, точно да се спазва и упражнява договорното право за задържане и ликвидиране на имотите, отговарящи на следните условия, при сключване на мирния договор да са принадлежали на български поданици и да са се намирали в румънска територия. Второ, имотите на българите в Южна Добруджа да не се подвеждат под общ знаменател с имотите на българи в Трансилвания, Бесарабия и Буковина.³⁷ През лятото на 1922 г. се изяснява, че правителството в Букурещ е решило да пристъпи към ликвидация на намиращите се под секвестър имоти в румънска територия на бивши неприятелски поданици - унгарски, български и австрийски, от общата схема са изключени германските поданици поради започналите преговори за секвестъра между Германия и Румъния. Наличието на изключение подтиква българското правителство да отправи официално предложение за започването на предварителни преговори за вдигането на секвестъра, наложен върху българските имоти, срещу компенсации или по-точно казано чрез субституирането на българската държава на мястото на нейните поданици, чиито имоти подлежат на ликвидиране.³⁸ Развитието на преговорите между България и Румъния за отмяна на секвестъра, наложен върху българските имоти в Добруджа, доказва непреодолимите имуществени и финансови проблеми, породени от Ньойския мирен договор. Както и останалите договори с победените държави, договърът с България запазва приетия по време на войната секвестър в полза единствено на държавите победителки.³⁹

Специфичната особеност, наложена върху имотите на българските поданици в Румъния, е, че приложението на секвестъра не служи единствено като залог за компенсация на имотите на румънци, находящи се

³⁷ Пак там, л. 70-80

³⁸ Пак там, а.е. 568, л. 33-36

³⁹ Кесяков, Б. Принос към дипломатическата история на България. Т. III. С., 1926. 53-74; Пенаков, И. Секвестърът в Румъния върху българските поданици. С., 1931. 3-17.

в българска територия, той е и ключовият инструмент за постепенното освобождаване от неблагоприятния български елемент в Южна Добруджа. Ето защо забраната за ползване на недвижимата собственост е обвързана с отказа да се признае правото на румънско поданство на значителен брой българи и положението на секвестрираните имоти се урежда, като се пренебрегват изцяло интересите на законните собственици. Поради това проблемът в българо-румънските преговори относно секвестъра е неразделна част от малцинствения въпрос между двете държави. За воденето на преговори се създава комисия, която заседава от 1922 г. до 1925 г. първоначално в Букурещ, а от началото на 1925 г. в София. Комисията разглежда не само въпроса за секвестъра, но и останалите спорни финансови и имуществени проблеми между двете държави, затова от българска страна освен искането за вдигане на секвестъра се отправят и предложения за уреждане на поданството и осигуряване правото на българското население свободно да ликвидира поземлената си собственост.⁴⁰ Българската дипломация се стреми да спре конфискацията на имоти срещу символично обезщетение въз основа на Закона за аграрната реформа в Румъния. Във връзка с това при разрешаването на въпроса за подлежащите на отчуждаване градски имоти на румънски поданици в България правителството в София отменя всички ограничителни постановления, засягащи този тип собственост.⁴¹ През лятото на 1925 г. двете делегации в комисията достигат до споразумение по спорните въпроси и изработват проектоспогодба, при разглеждането на нейния текст прави впечатление, че правителството в Букурещ успява да задоволи голяма част от своите претенции дори и тези, които не са обвързани с клаузите на Ньойския договор. Българското правителство чрез проектоспогодбата осъществява вдигането на секвестъра, но не успява да регламентира въпроса за поданството и недвижимата собственост на добруджанските българи. Преди подписването на спогодбата по румънска инициатива се повдига ново искане, което цели Румъния да получава едновременно и румънския

⁴⁰ Njagulovq B. La question de la Dobroudja dans le contexte de la politique étrangère de la Bulgarie 1926-1931. – *Bulgarian Historical Review*, 1990, № 1, 12-16.

⁴¹ ЦДА, ф. 327 К, оп. 1, а.е. 568, л. 34

процент от репарациите и договорената за вдигането на секвестъра сума. Правителството на А. Цанков отказва категорично да приеме новото предложение на Букурещ и предлага спорният въпрос да се отнесе в унисон с договорите за мир пред Главната репарационна комисия в Париж. От своя страна румънската делегация отхвърля българския проект, което води до отлагане подписването на спогодбата, проблемите около нейното финализиране остават открити и след правителствената рокада в София през 1926 г.

Новият кабинет на А. Ляпчев продължава да отстоява становището за приспадане на сумата, дължима по отмяна на секвестъра от репарационните плащания на България, и в същото време се изисква спорът да бъде отнесен във френската столица. Румънската позиция също се запазва до началото на 1928 г., когато Букурещ започва да подава индикации за приемане на българското становище, казусът да бъде разгледан от репарационната комисия.⁴² Новата позиция на румънската политика се дължи на промяната в международната гледна точка спрямо следвоенните дългове, въз основа на която международната комисия не може да одобри изплатената сума по секвестъра да се приспада от текущата репарационна сметка на България. Това налага на българската дипломация през 1928 г. да проявява въздържаност към преговорите с Румъния и въпросът за секвестъра намира своето разрешение през последвалите години, когато той е вдигнат само от имотите на българите в градска среда, докато поземлената собственост в селата или основната част от тях е иззета срещу нищожно обезщетение.

Като се изключат различията в провеждането на малцинствената политика на двете държави, емиграцията на власи от България в Румъния през разглеждания период не е значителна. Преселниците се настаняват предимно в Южна Добруджа заради провежданата от Букурещ колонизаторска политика, стремяща се да промени етническият състав на населението в областта. Въпреки лишаването от правата, с които се ползват румънските поданици, административният натиск, оказван от местната и

⁴² Njagulovq B. La question de la Dobroudja dans le contexte de la politique étrangère de la Bulgarie 1926-1931. – *Bulgarian Historical Review*, 1990, № 1, 12-16.

централна румънска власт върху тях, българите от Добруджа не емигрират масово. Признатият им статут на малцинство способства емиграцията към България да не придобива катастрофален характер както тази от Гърция и Турция. За междувоенния период емиграцията на българи от Южна Добруджа към България достига приблизително 36 000 души и през следващото десетилетие те продължават да доминират етнически в областта.⁴³

* * *

Политиката на Румъния в Южна Добруджа през междувоенния период е копие на румънската политика към северната част на областта. В Кадрилатера се прилагат почти еднотипните аграрни и колонизаторски практики, които са въведени в Северна Добруджа в последвалите години след 1878 г. Основната линия в политиката на румънската държава е румънизацията на новите или новоосвободени земи в унисон с пропагандната теза за възвръщане на територия, която е част от етнотериториалните граници на румънската нация в миналото. Но етнодемографската структура на областта, доминирането на българите като национално малцинство и присъствието на засилен интерес от страна на България към Южна Добруджа, пораждаха несигурност сред румънския политически елит за владенето на областта през целия период между двете световни войни. Това се потвърждава и от липсата на мащабни капиталовложения в региона, поради това в дългосрочен план Румъния изработва и резервен вариант, който при невъзможност да се постигне трайно усвояване на Кадрилатера, територията да бъде използвана като буфер за парирание на българските претенции към Северна Добруджа. Вариант, който е стратегически успешен в геополитически план, прилага се на практика през 30-те години на XX век и завършва с подписването на Крайовския договор от 7 септември 1940 г., придружен от спогодбата за размяна на население. Това потвърждава двойствеността, която се

⁴³ ЦДА, ф. 176 К, оп. 5, а.е. 433, л. 27, 148; Njagulov, B. The Vlachs in Bulgaria..., 143

наблюдава и в целите и приложението на румънската малцинствена политика към добруджанските българи за разглеждания период. От една страна, приобщаване към общественополитическия, икономическия живот на страната и признаване на легалните малцинствени прояви на общността, но от друга, опити за принуждаване към миграция и евентуална размяна на население с България.⁴⁴ Поради това тази политика може да бъде характеризирана като метода на „тоягата и моркова“ или „кадифената и стоманената ръкавица“, съчетаване на законодателната принуда и насилие от страна на отговорни и неотговорни фактори спрямо българите в Добруджа и частична търпимост към тяхната културна идентичност с постепенна интеграция. Благодарение на тази двойственост в политиката на румънските управляващи в Квадрилатера се запазва и българското етническо присъствие. Това предоставя възможност впоследствие на София да възобнови етнотериториалните си претенции към областта през 30-те години на XX век. Вследствие на малцинствената политика на останалите балкански държави спрямо българските общности на тяхна територия, България може да предяви ревизионистични искания единствено към Румъния за Южна Добруджа и СХСК, впоследствие Югославия за Западните покрайнини и Македония. За това способства и запазването на самосъзнанието на добруджанските българи изразено преди всичко чрез техния малцинствен национализъм, в условията на чужд национален режим българското национално чувство се подлага на изпитание поради влиянието на интеграционни или асимилационни процеси, а от друга страна - се стимулира от стремежа за противодействие с оглед на етническото и национално самосъхранение и за бъдещо обединение с „държавата майка“. За българите в Южна Добруджа, които са компактна и многочислена общност и имат формирано българско национално самосъзнание и продължителна обща историческа съдба с българите от нъйска България, общовалидна е втората тенденция. По-различна е ситуацията при българите в Северна Добруджа, които въпреки запазването на българските им етнически характеристики, остават по-силно обвързани с Румъния заради

⁴⁴ Нягулов, Б. Политиката на Румъния в Добруджа (1919-1940). – В : История на ... 288.

по-дълготрайния интеграционен процес или поради асимилационната политика, на която са били подложени. В отговор на румънските действия през разглеждания период отговорните и неотговорните фактори в България предприемат и провеждат някои непопулярни мерки, които на моменти ограничават малцинствените права на власите. До голяма степен те са продиктувани и от румънската пропаганда сред романоезичното население в страната, най-често те се свеждат до различни забрани и ограничени репресивни действия по линия на местната власт и неправителствени организации, на високо управленско ниво те се заключават във взети решения за уволняване и преместване във вътрешността на държавата, на някои учители и административни служители от влашки произход, предоставени са имоти за заселване на български бежанци от съседните страни в районите край Дунав, населени от власи.⁴⁵ Тази особеност на българската малцинствена политика не може да се характеризира като трайна и целенасочена, от една страна, тези прояви са насочени не само към власите, но и към гърците и турците в страната, от друга, това се потвърждава от действията на МВРЗ, което стриктно контролира действията на местните власти и неотговорните фактори, а впоследствие ги забранява като неприемливи за вътрешномалцинствената политика на София към всички общности в пределите на държавата.⁴⁶ Относно власите това способства да се наложи често срещаната практика сред малцинствените групи на Балканите изповядващи православието - оставането по родните места в рамките на православната „държава приемник“ да означава загубата на етническа идентичност.

⁴⁵ Нягулов, Б. Власите и гърците. – В: История на България, Т. 9. История на България 1918-1944 г., С., 2012. 576-578.

⁴⁶ АМВР, об. 6684, л. 141-144.